

«...ПОБІЛЬШЕ МІСЦЯ МОЛОДИМ» (на матеріалі епістолярної спадщини Олени Пчілки)

Анотація. У статті йдеться про місце Олени Пчілки в культурно-просвітницькому житті кінця XIX – початку XX ст. Окреслено її погляди на духовний національний розвиток України.

На матеріалі епістолярної спадщини Олени Пчілки показано її ставлення до молодих українських письменників, їхньої ролі у літературному процесі. У статті приділяється увага діяльності «Плеяди молодих українських літераторів». Йдеться про початок літературної діяльності М. Славинського, Л. Старицької, О. Судовщикової. Говориться про вплив Олени Пчілки на розвиток молодих письменників та про сприяння друку творів.

Ключові слова: Олена Пчілка, епістолярна спадщина, лист, автограф, "Плеяда".

Проблема вивчення, систематизації та оприлюднення епістолярної спадщини Олени Пчілки у текстології назріла давно. Епістолярій Олени Пчілки – це листи до членів сім'ї, письменників, фольклористів, етнографів, редакцій журналів та читачів, відомих науковців, громадських і культурних діячів. Епістолярна спадщина Олени Пчілки є джерелом вивчення не лише її різносторонньої особистості, біографії, наукового і творчого доробку, громадянських, національних, політичних поглядів, психологічного стану, але й життєвого і творчого шляху неординарних сімей Косачів та Драгоманових, їхнього кола спілкування, історичних подій. Тому дослідники все частіше звертаються саме до автографів листів, як найточнішого і неспотвореного джерела. Отже, проблема вивчення і систематизації епістолярію Олени Пчілки на цей момент є актуальною.

До епістолярної спадщини Олени Пчілки останнім часом науковці почали звертатися у вивченні різноманітних питань, пов'язаних з культурним життям кінця XIX – початку XX ст. Монографія Л. Дрофань «Берегиня» [3] присвячена життєвому і творчому шляху Олени Пчілки. Автор, описуючи її біографію, спирається на листи для підтвердження тих чи інших даних. Деякі частини монографії Івана Денисюка й Тамари Скрипки «Дворянське гніздо Косачів» [2] базуються саме на листах Олени Пчілки і автори досить широко цитують уривки. При дослідженні літературно-критичної спадщини Д. Донцова, присвяченої Олені Пчілці, Вікторія Колкутіна у статті «Олена Пчілка в рецепції Дмитра Донцова» [4] вказує, що науковець також цитував листи Олени Пчілки. Аналізу одного з листів Олени Пчілки присвячена стаття Альбіни Шацької «Про перебування делегації українських культурних діячів у Санкт-Петербурзі (з листа Олени Пчілки)» [5], що дає змогу зробити більш докладне вивчення описаної події, тобто перебування делегації української інтелігенції у Петербурзі для зустрічі з прем'єр-міністром С.Вітте у справі скасування заборон на українську мову. Олексій Вертій у статті «Сторінка із життя Олени Пчілки» опублікував

заяву Олени Пчілки до Української Головнаки про повернення їй націоналізованої садиби Драгоманових та листування інстанцій з даного приводу [1]. Увага різних учених до автографів листів Олени Пчілки ще раз підкреслює потребу в опрацюванні, систематизації та окремому виданні епістолярію письменниці. У цьому дослідженні ми, звертаючись до епістолярної спадщини Олени Пчілки, покажемо її ставлення до письменників-початківців і їхню роль у культурному житті.

Олена Пчілка (Ольга Петрівна Косач (у дівоцтві Драгоманова), людина з широким світоглядом, ґрунтовною освітою. Її життя – це свідомо й цілеспрямована, різностороння боротьба за Україну. Олена Пчілка відкидала деспотизм, нав'язливість Радянської влади, і в той же час не сприймала показну «шароварщину». Вона прагнула культурного національного розвитку, що спирався на українську духовність та історичні надбання. Завдяки своїй багатогранності вона чітко бачила майбутнє нації і шляхи її розвитку. Протягом всього життя Олена Пчілка словом і ділом безкомпромісно боролась за національне відродження української культури, за можливість говорити, писати, друкувати книги, ставити вистави рідною мовою. У той же час вона твердо відстоювала право українців читати твори, дивитись п'єси, мати можливість випускати газети і журнали українською мовою. Як письменниця вона прагнула донести написані твори до свого читача.

Своїм громадянським обов'язком Олена Пчілка вважала просвітницьку роботу. Багато сил вона віддала справі освіти і національного виховання українських дітей, розуміючи, що саме вони є майбутнім нації. Задля цього Олена Пчілка відстоювала можливість викладання в школах українською мовою, створювала українські бібліотеки. Це підтверджується створенням єдиного на Лівобережжі україномовного щомісячного дитячого журналу «Молода Україна». Олена Пчілка була ініціатором створення і видавцем цього, зрештою збиткового, видання, яке існувало завдяки лише її завзяттю, ентузіазму і вірі в майбутнє.

Родина Драгоманових гармонійно поєднувала у собі національні традиції українського народу і освіти європейського зразка. Батько Ольги Драгоманової, Петро Якимович Драгоманов, цікавився українським фольклором, записував українські народні пісні, сам писав вірші російською мовою, публікував їх у періодиці, відомо що його перу належало й кілька байок українською мовою. Саме він прищепив дітям любов до літератури, до іноземних мов. Троє з його дітей стали великими особистостями і зайняли важливе місце в культурно-просвітницькому житті країни. Михайло Драгоманов – український публіцист, історик, філософ, економіст, літературознавець, фольклорист, громадський діяч, член «Громади», доцент Київського університету, професор Вищої школи у Софії. Ольга Драгоманова – поетеса, прозаїк, драматург, дитяча письменниця, етнограф, фольклорист, журналіст, редактор, видавець, публіцист, активний громадський діяч, педагог, вихователь національної свідомості, член-кореспондент УАН, видатний діяч культури і науки України кінця XIX – початку XX століття. Олександр Драгоманов – лікар-психіатр, актор театру. Творчу династію продовжив і рід Косачів. Всі діти Олени Пчілки посіли визначальне місце у національно-культурному розвитку України.

Олена Пчілка сприяла поповненню української літератури новими іменами, новими творами й це стосувалося не лише її дітей. Тісно співпрацюючи з часописами, вона постійно й наполегливо рекомендувала молодих письменників до друку. Це засвідчують слова у листі до редактора журналу «Зоря»: *«Та й щож робить, коли старі, (тії «Гіртей»), в значному числі усунулись: Кон-ській прогнівивсь, Франко одкаснувсь, Парт-кій десь подівсь, Нечуй...так якось зостався по за Зорею, Федькович умер; – то й щож робить! З Богом та й полубогами – не битись!... Отже радила б Вам, попри нас, немногих позоставих у Вас старих (я, Комаров та ще там хто), давати побільше місця молодим» [20].*

Олена Пчілка залучала до творчої діяльності своїх дітей, родичів знайомих, у яких були літературні здібності. Вона ставала першим читачем, критиком, порадиником, рецензентом. У 90-х роках XIX століття у Києві Олена Пчілка ініціює створення й бере активну участь у роботі літературного товариства «Плеяда молодих українських літераторів», до якого входили її родичі і знайомі. Метою гуртка було не лише об'єднати національно-свідому літературну молодь, а й надати їй підтримки, чіткого спрямування, допомоги здобути форму їхньої творчості. Почавши свою літературну діяльність із перекладів, Олена Пчілка також заохочувала молодь до перекладацької діяльності, чим давала можливість заглибитись у образне багатство першоджерела і відчутти зміст першотвору, донести його красу до читача рідною мовою, і в

той же час опанувати віршову техніку, вдосконалити власний стиль.

З епістолярної спадщини Олени Пчілки можна зробити висновок, що вона відіграла важливу роль у формуванні як перекладача і як письменника Максима Антоновича Славинського, згодом відомого українського громадсько-політичного діяча, поета, перекладача, дипломата, публіциста, редактора. З Косачами Славинського 1886 року в Колодязному познайомив товариш, до якого приїздив Максим Антонович. З цього часу зав'язалася не лише дружба, а й творчий союз. Славинський писав вірші, і першим критиком творів вісімнадцятилітнього юнака стала Олена Пчілка. Вона й залучила його до перекладацької діяльності. Варто наголосити, що завдяки тісному спілкуванню письменниці з редакцією часопису «Зоря», саме Олена Пчілка рекомендувала твори Славинського до друку. Підтвердженням цього є лист від 15 березня 1889 року до редактора журналу. *«Пишу до Вас, з поводу посилання отсих віршів, що прикладаю на акромому аркушику. Хоть Ви і писалисьте, що маєте "прегрубезну" теку віршів (щось Вас у загалі Господь збогатив!), однак радила б Вам прийняти сі переклади, – молодого автора, студента ківського (зветься він насправжжк Славинській)» [20].* Завдяки участі Славинського у «Плеяді молодих українських літераторів» народився задум спільного перекладу Гейне Славинського й Лесі Українки. Олена Пчілка організувала й контролювала весь процес. Для друку потрібно було скомпонувати частини перекладу, написані різними людьми. У листі до сина Михайла вона пише про знайдений вихід із цієї ситуації з найменшими затратами: *«Скажи Славинськ. що я надумалась так зробити з їх віршами Гейновими, щоб не переписувать у друге: нехай він кожний віршик пише на осібнім півлисточку паперу, тільки ставить той же номер, що і в Гейне, а коли иний номері ёго перекладів йдуть у его, Славинського, під ряд, то можна й скілька віршиків вкупі написать. Так само переписує й Леся свое і потім поскладається все попорядку (его й Лесіні вірші по номерах) і не треба буде переписувать у-друге. Я колись бачила так поскладаний збірник пісень, писаний різними особами» [19].* Славинський постійно затримував процес перекладу й підготовку до друку, тому Олена Пчілка була змушена у листах підштовхувати його до роботи. У листі від 5 лютого 1891 року до сина Михайла, який дружив із Славинським, вона запитує: *«Чом Слав. не присила назад тої коректури, що ёму Леся послала? Вжеж скоро місяць мине, як Леся послала ёму той аркушик» [17].* Олена Пчілка чекала від нього і вірші, які збиралася друкувати, але на той час переклад Гейне був важливішим: *«Та й щож то за невѣжество: уже здасться, що ёму зробили достаточну любезность, послали подивитись зразок, – а воно як мур, хоть би муркнуло! Вірші він, я знаю, подасть хіба через місяць, а нехайби ту ко-*

ректурю тепер прислав, при своїх увагах, бо кажу друг стоїть – і через це книжка не видрукується» [17]. І пізніше у березні того ж року повідомляє синові: «Тим часом прийшла коректура Гейне од Стависького й Думки-мер» [18]. Важливу роль відіграла Олена Пчілка у виборі Славинським псевдоніма для перекладу Гейне. Він спочатку хотів друкуватися під псевдонімом Головатий (псевдоніми під якими він друкувався протягом життя – це Лавінська, пан Максим, Соловінська, М.Головатий, С.Лавинський, М.Ставинський, Стависький). У листі Олени Пчілки до Михайла Косача читаємо: «Найголовніше діло, чи то вже Слав. зостається при імені Головатий, чи ні, – бо се не для обгортки треба, котра буде друкуватись аж після всего, а треба знати тепер для того, що під кожним же віршиком треба виставити ініціали. Я була вже помирилась з іменем Голов. Але в Галичині з нєго так сміються, (наипаче пані й панночки) що воно мені прикре стало. Ну, але коли Слав. твердо стоїть на тому Голов., то нехай скаже щоб таки було по єго, тільки нехай скаже сам, при одправці коректури, написане слово, – бо завше як передає хто инший, то мимо волі свій тон надасть» [17]. Зрештою переклади Гейне були надруковані під псевдонімом Стависький, що походив від назви села Ставище, у якому народився Славинський. Його було підримано й Оленою Пчілкою, у листі до сина Михайла вона дає схильну оцінку псевдоніму: «Имя Стависький дуже гарне, по всьому гарне» [18].

У молоді роки до перекладацької діяльності Олену Пчілку залучив її брат Михайло Драгоманов. Також великий вплив на неї мав ще один геній української культури – Михайло Старицький. Взагалі сім'ї Косачів і Старицьких дуже добре товаришували, і в них завжди підтримували кожного, хто виявляв найменше бажання займатися літературою. Тому не дивно, що на початку творчого життя донька Старицького Людмила знайшла підтримку саме в Олени Пчілки. Під час підготовки до друку альманаху «Перший вінок» Олена Пчілка писала Іванові Франку: «Вірші одні єсть Людї Стар-ої, та не знаю, як їх підписать; послала я запитанне» [9]. Йшлося про поезію «Панахида», присвячену Тарасові Шевченку, яка була вперше надрукована саме у «Першому вінку» і викликала схвальні відгуки критиків. Під час підготовки альманаху Літературно-артистичного товариства Олена Пчілка збиралася включити в нього твір Людмили Старицької "Сафо" й разом з іншими матеріалами вислала його до Франка. Але до адресата ймовірно не дійшли пояснення, які супроводжували ці твори. У листі Олени Пчілки від 31 липня 1896 року до Франка читаємо: «Так отже спробую ще раз пояснити, – може сей раз лист дійде: твори ті служать початком збірника, який мався видаватись у Львові, під спільною назвою «Джерело». Там нічого иншого не повинно було увійти, як скілько повістей і віршів. Отож

вам і послана була перша частка матеріалів до сєго збірнику. Людя пише мені, що Ви бажаєте взяти єї Сафо до Життя. Я не знаю, як би то воно було, – колиб ся річ зявилась у журналі і разом в збірнику, – може воно й нічого, а може й не газрад, – а тільки кажу, що посилались Сафо, в купі з иншим, щоб становити собою початок збірника творів молодих письменців» [14]. Але зрештою альманах виданий не був. Людмила Старицька також брала участь у гуртку «Плеяда молодих українських літераторів», де за сприяння Олени Пчілки займалася перекладами німецької і французької літератури. Незважаючи на гарне ставлення до Старицької, у Олени Пчілки викликав обурення російськомовний її твір «Жива могила»: «Та й чого Жива могила по російськи написана? Як уже дочкам "таких батьків", та ще й про такі речі, украдені в нашогож народу, пишуть по російськи, то комуж уже й про що пишуть по українськи?!...». Олена Пчілка піддає його жорсткій критиці. У листі до сина Михайла вона пише: «Кіев. Старину Окт. теж уже маю. Не стішила мене Людїна Жива могила. Перше всього той упертий підпис Старицькая; се бач їх у Москві так звать! Потім, ти правдукажеш, що зовсім мачтетовщина. Тільки у Мачтета більше талану, а тут якась виїшла старомодно-романтична розмазня! Та й розтягнуто – страх!» [15].

Олександра Судовщикова була членом «Плеяди молодих українських літераторів», писала під псевдонімом Грицько Григоренко. Підбираючи твори до «Першого вінка», Олена Пчілка писала Франкові: «Потім я писала, чи не можна було б пані Олесі, тоді в Київі, взяти од Шури Суд., або од якої другої курсістки замітки чи розповіді о курсах кївських жіночих, – о ході діла, о вартості чи яких там слїдах курсів, – на реїти хоть би легку розповідь дівочу о пробуваню на курсах, – о своїх враженнях, життю і пр.» [9]. Взагалі Олена Пчілка надала їй велику допомогу, рекомендувавши її перші віршовні твори до друку в галицькому часописі «Зоря». До редактора вона писала: «Сей раз пишу до Вас теж з поводу засилання віршів одної молодої людини, – панночки, курсістки кївської, Олександри Судовщикової, власне буду просити Вас, щоб прийняли єї вірші до Зорі і щоб умістили їх у найближшому числі, – для того щоб авторка могла побачити свої вірші в Зорі» [21].

Багато зробила Олена Пчілка як для письменниці для Олени Антонівни Косач (псевдонім Єлена Ластівка). Чоловікова сестра ще у 1880 році віддала їй зошит з українськими віршами. У 1881 році Олена Пчілка видає поему-билицю «Ганна» силами так званого «Невеликого гуртка волинського». Під час підготовки видання альманаху «Перший вінок» в одному з листів до Франка Олена Пчілка пише: «Посилаю Вам знайдені в себе, давно мені прислані вірші Єлени Ластівки (Єлени Антоновни Косач, авторки поеми "Ганна", колись виданої окреме)» [7]. Пізніше вона ще пише, турбуючись

про твори чоловікової сестри: *«Єсть і ще одні вірші, Єлени Ластівки, з давніх часів (осада Буші), і давно написані, та десь у мене в шпаргалках; як знайду, то пришлю»* [10].

Молодим видавцем у 1880 році була й сама Олена Пчілка. Велика її заслуга полягає у створенні «Невеликого гуртка Волинського», який фінансувався за її власний кошт. Фактично дебютом у видавничій діяльності Олени Пчілки можна назвати видану в 1880 р. у Києві збірку «Співомовки Степана Руданського. Видав Н-й Г-ть Волинський». До рук Олени Пчілки потрапила одна з рукописних книжок Степана Руданського, підписана його рукою як «Співомовки». Вона систематизувала твори й відібрала двадцять вісім поетичних творів для видання його першої збірки. Про інші твори рукописної книжки Олена Пчілка писала 1886 року Іванові Франкові, який збирався видавати твори Руданського: *«...і ще*

єсть, в тій же книжці, переклад (ще один маєте!) Слова о полку Ігоря, та скільки оригінальних історичних поем: (Полуботко, Мазепа й ще якісь). Переклад "Слова" гарний, – наскільки можна простій смертній істоті судить взагалі о сьому творі, об котрий стільки ученійших мужів даремне розбивають голови!... Що-ж до поем, то вони дуже безцінні і ніякої ваги не мають, ні історичної, ні паєтичної. Почавши читать, ледве можна дочитать поему до кінця, – так нецікаво» [8].

Отже, ми побачили, що епістолярна спадщина Олени Пчілки дає змогу розкрити її погляди на місці молодих письменників у літературному процесі кінця XIX століття. Вона бачила шляхи національного-культурного відродження в молоді, постійно сприяла розкриттю їхніх літературних здібностей і завжди дбала, щоб нові твори знайшли свого читача.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вертій О. Сторінка із життя Олени Пчілки / Олексій Вертій // Рідний край. – 2010. – № 2. – С. 207–210.
2. Денисюк І. Дворянське гніздо Косачів / Іван Денисюк, Тамара Скрипка. – Львів: Академічний експрес, 1999. – 269 с.
3. Дрофань Л. Берегиня: [життєва і творча біографія Олени Пчілки] / Любов Дрофань. – К.: Молодь, 2004. – 206 с.
4. Колкутіна В. Олена Пчілка в рецепції Дмитра Донцова / Вікторія Колкутіна // Рідний край. – 2010. – № 1. – С. 105–110.
5. Шацька А. Про перебування делегації українських культурних діячів у Санкт-Петербурзі (з листа Олени Пчілки) // Слово і Час. – 2016. – № 5. – С. 110–120.
6. Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України. – Фонд 2. – Од. зб. 508.
7. Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України. – Фонд 3. – Од. зб. 1602. – С. 77–78.
8. Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України. – Фонд 3. – Од. зб. 1608. – С. 225–230.
9. Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України. – Фонд 3. – Од. зб. 1608. – С. 627–628.
10. Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України. – Фонд 3. – Од. зб. 1608. – С. 687–690.
11. Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України. – Фонд 3. – Од. зб. 1611. – С. 165–168.
12. Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України. – Фонд 3. – Од. зб. 1612. – С. 215–216.
13. Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України. – Фонд 3. – Од. зб. 1612. – С. 451–458.
14. Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України. – Фонд 3. – Од. зб. 1613. – С. 577–579.
15. Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України. – Фонд 28. – Од. зб. 443.
16. Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України. – Фонд 28. – Од. зб. 444.
17. Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України. – Фонд 28. – Од. зб. 456.
18. Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України. – Фонд 28. – Од. зб. 458.

19. Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України. – Фонд 28. – Од. зб. 459.

20. Центральний державний історичний архів м. Львів. – Фонд 309. – Опис I. – Справа 2385. – С. 60–62.

21. Центральний державний історичний архів м. Львів. – Фонд 309. – Опис I. – Справа 2685. – С. 63–66.

V.F.Onipko

«...Better place for young people » (on the material of the epistolary heritage of Elena Pchilka)

Summary. The article deals with the place of Olena Pchilka in the cultural and educational life of the late 19th and early 20th centuries. Its views on the spiritual national development of Ukraine are outlined.

On the based of the epistolary heritage of Elena Pchilka her attitude to young Ukrainian writers and their role in the literary process are shown. The article focuses on the activity of "The Pleiades of Young Ukrainian Writers". It is about the beginning of the literary activities of M. Slavinsky, L. Staritskaya, O. Sudovshchikova. It is about the influence of Olena Pchilka on the development of young writers and on the promotion of the publication of works.

Key words: Olena Pchilka epistolary, letter, autograph, "Pleiades".

Одержано 25.02.2018 р.

© Онішко В., 2018